

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Андріюк В. В.

ПРИНЦИПИ ЮРИДИЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ: ДЕЯКІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ

УДК 340.11; 340.116

Визначення перспектив розвитку правової системи, знання майбутнього державно-правової сфери життєдіяльності суспільства є необхідною умовою для правильного та ефективного соціального управління та правового регулювання суспільних відносин. Практична необхідність підвищення ефективності, надійності юридичного прогнозування, а також потреба надання теоретичної та методологічної стрункості, чіткості вченню про юридичне прогнозування зумовлюють науковий інтерес до формулювання основних принципів юридичного прогнозування. А враховуючи той факт, що юридична прогностика покликана, в першу чергу, генерувати методологічний інструментарій прогностичного дослідження об'єктів державно-правової дійсності, основними структурними елементами якого є, насамперед, принципи юридичного прогнозування, *актуалізується* необхідність дослідження цього питання.

Разом з тим, методологічні засади юридичного прогнозування *не одержали належного теоретичного підґрунтя* ні в загальній теорії права і держави, ні в галузевих юридичних науках, за винятком окремих публікацій (переважно з проблем кримінологічного та криміналістичного прогнозування).

Все вищесказане підводить до думки про *необхідність детальної розробки методологічних проблем прогностичних досліджень в юридичній науці, і в першу чергу визначення основоположних ідей, на яких базується процес наукового осягнення майбутнього розвитку досліджуваного об'єкта*, адже рівень і глибина дослідження предмета прямо залежить від обраного комплексу принципів та методів юридичного прогнозування.

Основною метою даної статті є визначення системи та детермінація основних принципів юридичного прогнозування, а також їх дезагрегація на рівні конкретних методологічних вимог, що ставляться до процесу юридичного прогнозування.

Для досягнення поставленої мети будуть проаналізовані основні принципи юридичного прогнозування, сформульовані конкретні мето-

дологічні імперативи кожного з них та визначені основні характеристики системи принципів юридичного прогнозування.

Насамперед, варто відзначити, що побудова системи наукового знання в будь-якій галузі теоретико-прикладного освоєння дійсності ґрунтується на певних корінних, вихідних положеннях, що мають методологічне значення й інтерпретуються в науковій літературі як принципи. Тобто останні, поряд із законами розвитку досліджуваного об'єкта, забезпечують цілісність наукової теорії в логіко-гносеологічному аспекті, “зв'язують всі наявні елементи теорії в єдине ціле і виступають як норма, вимога, методологічна директива”, як “непорушні устої, на яких тримається наукова теорія” [12, с. 70].

Під *принципами юридичного прогнозування* слід розуміти первоначала, головні (основоположні) ідеї, на яких базується процес наукового осягнення майбутнього розвитку досліджуваного об'єкта, головні структурні елементи методології юридичного прогнозування, як системи в яких “знаходять своє вираження найбільш суттєві риси методології, завдяки яким забезпечується цілісний зв'язок між фактами, поняттями, законами і теоріями, а дослідження набуває рис спрямованості і керованості” [2, с. 4]. В. Г. Виноградов цілком вірно відмічає основні особливості методологічних принципів, якими є: 1) їх синтезуючий характер; 2) їх стійкість; 3) вони є найбільш загальними ідеями, знаннями; 4) свою пізнавальну роль виконують опосередковано (наприклад, через методи, поняття, закони науки); 5) вони виступають як засоби організації знання і пізнавальної діяльності [2, с. 4-5]. Саме завдяки цим особливостям принципи юридичного прогнозування виконують роль каркасу в конструції прогностичного дослідження державно-правової дійсності як в його теоретичному, так і в практичному аспектах.

Теоретично та практично доцільно розрізняти принципи прогнозування і принципи побудови, існування та функціонування досліджуваних (прогнозованих) об'єктів. Одним з останніх є, наприклад, так званий “принцип інерційності процесу” (див.: [13, с. 13]), який активно використовується при перспективному прогнозуванні. Крім того, не зайвим буде розмежування принципів власне процесу юридичного прогнозування та принципів побудови теорії юридичного прогнозування (юридичної прогностики). Хоча, з іншого боку, принципи процесу (практики) юридичного прогнозування не слід абсолютно відривати від принципів побудови і функціонування об'єкта та теорії юридичного прогнозування, адже всі вони тісно пов'язані між собою, взаємообумовлюють один одного, а досить часто в теорії та практиці прогностичного дослідження взаємопереплітаються та взаємовплітаються один в одного.

Звичайно, кожен автор намагається створити власну систему принципів прогнозування, або хоча б акцентувати увагу на одному чи кількох найбільш важливих, на його думку, ідеях, вимогах, принципах прогностичного дослідження реальної дійсності. Так, В. В. Косолапов в якості основних принципів соціального прогнозування називає принцип пізнаваності світу в цілому, принцип конкретно-історичного аналізу, принцип єдності ретроспективного і прогностикоспективного аналізу з дослідженням сучасності, з точним і об'єктивно-науковим вивченням теперішнього, принцип єдності цілей і проблем, комплексності, історичного оптимізму соціальних прогнозів, спеціального аналізу поворотних “точок росту” в розвитку об'єктів [4, с. 101-104], В. Г. Виноградов та С. І. Гончарук серед принципів соціального передбачення називають, наприклад, науковий підхід, принципи історизму систем дійсності, первинності суспільного буття і вторинності суспільної свідомості, первинності економічного базису і вторинності надбудови, діалектичного взаємозв'язку загального, одиничного та особливого, єдності загальних та специфічних законів, детермінізму, розвитку, єдності теорії і практики, конкретно-історичний підхід [2, с. 9-49]. Іноді пропонується виділяти принципи системності, узгодженості, варіантності, безперервності, верифікаційності та рентабельності прогнозування (див.: [11, с. 395-399]), а також принципи специфічності, оптимізації та неперервності аналізу об'єкта прогнозування (див.: [10, с. 17-18]). В. Я. Матвієнко виділяє методологічні та методичні принципи прогнозування (див.: [8, с. 52]). Причому, серед перших автор називає принципи оптимізму, майбутнього та актуалізму, а серед других – принципи обґрунтованості прогнозу, безперервності прогнозу та активності прогнозу (див.: [8, с. 52-59]). В. А. Журавель називає наступні методологічні принципи прогнозування: компонентність, детермінізм, ситуаційна обумовленість, перманентність, комплексність, пріоритетність прогнозів ([3, с. 93-94], [4, с. 17]). В. П. Горбатенко формує систему принципів політичного прогнозування, серед яких гносеологічний принцип, принцип випереджувальності подій, принцип системності, синтетично-плюралістичний принцип, синергетичний принцип, принцип реактивності, принцип рентабельності, принцип безперервності, принцип верифікації (перевірки) [3, с. 72-83].

Досить часто акцентується увага й на плідності окремих принципів прогнозування, серед яких можна назвати, наприклад, так званий конструктивний підхід, принцип історизму, принцип доповняльності в прогностиці, принципи плавності, зв'язаності, внутрішньої непротиричності.

Загалом, в прогностичній літературі можна зустріти й інші сукупності, часто різнопланових та різнорівневих принципів прогнозування.

З огляду на вищесказане, теоретично і практично доцільно сформулювати певну ієрархічно побудовану систему принципів юридичного прогнозування, диференціювавши останні на певні рівні. При цьому можна запропонувати виділення таких чотирьох основних рівнів структурної організації принципів прогностичного дослідження державно-правової дійсності: 1) філософсько-світоглядний (універсальний); 2) загальнонауковий; 3) спеціальнонауковий; 4) конкретнауковий.

Філософсько-світоглядний (універсальний) рівень включає найзагальніші положення, ідеї гносеології, принципи діалектики, які визначають основні засади будь-якої пізнавальної діяльності. Такими є, наприклад, принципи об'єктивності навколишнього світу, пізнаваності останнього, історизму, конкретності істини, активного творчого відображення, єдності теорії і практики, єдності чуттєвого та раціонального, логіки та інтуїції в пізнанні, діалектичності пізнання. Філософсько-світоглядні (універсальні) принципи мислення знаходять конкретизацію на інших трьох (нижчих) рівнях.

Загальнонауковими є принципи саме наукового освоєння світу, яке, на відміну від філософування, характеризується конкретизацією абстрактно-загальних філософсько-світоглядних положень, зверненістю лише на дослідження об'єкта (на відміну від філософії, яка займається також і самопізнанням, рефлексією), однозначністю вирішення проблем, чіткістю і строгістю понятійного апарату та методології. Тобто, цю групу складають принципи тільки такої форми суспільної свідомості, як наука, що зумовлює їх меншу загальність (в порівнянні з філософсько-світоглядними) дії (використання).

Спеціальнонаукові принципи можна інтерпретувати як принципи пізнання соціальних явищ. Їх виділення та існування зумовлене специфікою соціальної форми руху матерії, яка й зумовлює особливості соціального пізнання, в тому числі й соціального прогнозування.

Конкретнауковий рівень складають принципи прогностичного дослідження об'єктів державно-правової дійсності. Формулюванням та аналізом цих принципів займається юридична прогностика, що досить часто в підсумку зводиться до конкретизації та спеціалізації принципів прогнозування вищих рівнів (філософсько-світоглядних, загальнонаукових та спеціальнонаукових).

Варто згадати й те, що вся ця ієрархія вбачається і в онтологічних (принципах побудови існування і функціонування об'єкта юридичного прогнозування), і в зумовлених ними гносеологічних (принципах про-

цесу юридичного прогнозування) принципах прогнозування. Далі мова йтиме, здебільшого, про основні принципи юридичного прогнозування, які проходять через усі рівні, беручи свій початок на філософсько-світоглядному рівні і завершуючись в деталізації на конкретнонауковому рівні напрацювань прогностики, в тому числі й юридичної. Звичайно, при цьому не слід забувати, що в будь-якому такому чи подібному поділі, диференціації є певна умовність, яка, проте, не заважає сформулювати основні вимоги до процесу прогнозування, його правила.

В літературі з прогностики досить часто ведуть мову про так званий комплексний (див., наприклад, [7, с. 60]), системний (див., наприклад, [14, с. 111]) підхід до прогнозування, принцип комплексності, системності прогнозування. Причому, поняття “комплексність” і “системність” то отожднюють, то підпорядковують перше другому, а то й протиставляють їх.

Не вдаючись до тонкощів етимології та розуміння цих термінів, можна стверджувати про доцільність виділення принципу системності (комплексності) юридичного прогнозування, який включає, принаймні, такі структурні елементи:

1) вимога співвідпорядкування та діалектичного взаємозв'язку прогностичних досліджень об'єкта прогнозування (профілю прогнозу) і всієї сукупності зовнішніх відносно цього об'єкта факторів, що впливають на нього (прогностного фону). Причому, особливий акцент слід зробити на необхідності максимально повного і всестороннього врахування факторів, що складають прогностний фон. А виходячи з того, що під час проведення прогностичного дослідження певного державно-правового явища досить важко здійснити аналогічне дослідження фонових явищ, які до того ж є об'єктами вивчення інших суспільних наук, доцільно, мабуть, скористатись результатами інших видів соціального прогнозування (наприклад, економічного, соціологічного, політичного, науково-технічного тощо). Іноді може виникнути необхідність використання висновків і природознавчого прогнозування;

2) вимога максимального узгодження перспективного та нормативного прогнозування, що дозволить звести в єдину цілісну ієрархічну систему весь комплекс проблем та цілей стосовно досліджуваного об'єкта державно-правової дійсності, а також шляхів та способів досягнення цих цілей і, відповідно, вирішення вказаних проблем. А це, в свою чергу, покликане підвищити рівень прогностичного дослідження, причому, як стосовно його результату (рівень достовірності, обґрунтованості, точності, ефективності та надійності прогнозу), так і щодо самого процесу прогнозування (наприклад, зручність дослідження, менші

витрати часу на його проведення, зменшення кількості матеріальних та людських ресурсів прогнозування);

3) вимога цілісного, узгодженого, комплексного застосування всього необхідного і достатнього методологічного інструментарію юридичного прогнозування. Треба сказати, що ця вимога зводиться не тільки до необхідності системного (комплексного) використання методології юридичної прогностики. Нагальною виступає також потреба органічної єдності і взаємозв'язку методів дослідження державно-правової дійсності, вироблених юридичною наукою, та філософсько-світоглядних засад і всієї необхідної й достатньої загальнонаукової методології дослідження;

4) вимога дослідження права і держави як надскладних систем, які, в свою чергу, є елементами соціальної системи. До цього варто додати необхідність врахування системного характеру не тільки самого об'єкта дослідження (в даному випадку певного державно-правового явища), але й будь-якого фонового явища;

5) вимога цілісного використання в процесі юридичного прогнозування знань з різних галузей науки і сфер суспільної діяльності, в тому числі і залучення спеціалістів з різних галузей знань при проведенні експертного дослідження перспектив розвитку досліджуваного об'єкта;

6) вимога єдності теорії і практики юридичного прогнозування, адже практика, як критерій істини, визначає прикладний ефект теорії, а теорія, в свою чергу, виступає інформаційною, методологічною та методичною базою для практики прогностичних досліджень;

7) вимога діалектичної єдності кількісних та якісних параметрів досліджуваного об'єкта і прогнозного фону, адже саме якісно-кількісний аналіз дозволяє найбільш достовірно та адекватно виявити тенденції розвитку досліджуваного об'єкта державно-правової дійсності та здійснити коректну екстраполяцію цих тенденцій на майбутнє з метою одержання достовірного, обґрунтованого, точного, надійного та ефективного прогнозу;

8) вимога тісного взаємозв'язку та органічної єдності дескриптивного передбачування (прогнозування) з прескриптивним (плануванням, проектуванням, програмуванням, ціленакладанням та управлінням загалом), що дозволить активізувати та покращити вплив людини на розвиток державно-правової дійсності;

9) вимога побудови чіткої матеріальної та процесуальної структури прогностичного дослідження того чи іншого об'єкта державно-правової дійсності.

Звичайно, принцип системності (комплексності) можна й далі деталізувати, наповнювати новим змістом, адже в кожному конкретному випадку, на кожному з етапів прогностичного дослідження він має свої прояви.

З принципом системності (комплексності) прогнозування тісно пов'язаний принцип науковості прогностичного дослідження, адже останній обов'язково передбачає наявність першого. Взагалі, треба сказати, що цей принцип впливає вже навіть з самої суті прогнозування як наукового передбачування. В літературі з прогностики завжди звертається увага на таку рису прогнозування як науковість, і, по великому рахунку, вона розкривається більш-менш повно в будь-якій праці, присвяченій теоретико-методологічним питанням прогнозування. Але, крім того, іноді ще окремо наголошують на необхідності наукового підходу до вивчення майбутнього (див., наприклад, [2, с. 9]), що практично еквівалентне явному введенню до номенклатури принципів прогнозування і принципу науковості. Необхідність особливого акценту на дотриманні цього принципу, як і зрештою інших принципів, є особливо актуальною для юридичної науки, адже, як цілком справедливо зазначає М. І. Козюбра, “висловлювання правознавців про перспективи розвитку конкретних державно-правових явищ нерідко опираються на загальні міркування, а не на комплексні дослідження закономірностей і тенденцій розвитку цих явищ, широке використання даних практики і відповідно методик обробки, в тому числі кількісну оцінку тих чи інших можливостей” [5, с. 55-56].

Принцип науковості юридичного прогнозування можна інтерпретувати як одну з центральних ідей, що лежить в основі всієї теорії юридичного прогнозування, згідно з якою існує загальна вимога відповідності процесу прогностичного дослідження державно-правових явищ рівню розвитку сучасної науки загалом і юридичної науки зокрема. При цьому можна виділити наступні складові частини цього принципу:

1) вимога створення цілісної і упорядкованої системи понять (термінів) юридичної прогностики, в якій би виключалася будь-яка термінологічна неточність, невпорядкованість і неузгодженість, надмірна полісемічність і синонімія слів;

2) вимога втілення по можливості усієї системи принципів ідеально-го юридичного прогнозування в реальному прогностичному дослідженні того чи іншого державно-правового явища;

3) вимога залучення до процесу юридичного прогнозування усієї необхідної і достатньої суми знань, напрацьованих сучасною наукою;

- 4) вимога належного технічного забезпечення прогностичних досліджень, зокрема сучасною електронно-обчислювальною технікою;
- 5) вимога забезпечення проведення прогностичних досліджень належним чином підготовленими науковими кадрами;
- 6) вимога формування цілісної теорії юридичного прогнозування, яка б відповідала сучасному рівню розвитку науки;
- 7) вимога розробки такої кількості варіантів прогнозу, яка необхідна для найбільш повного врахування усієї палітри можливостей розвитку об'єкта прогнозування та прогнозного фону;
- 8) вимога наукового визначення достовірності, точності і обґрунтованості юридичних прогнозів, для чого слід проводити верифікацію останніх;
- 9) вимога врахування при проведенні прогнозування всіх закономірностей побудови та функціонування як об'єкта прогнозування і прогнозного фону, так і самого процесу прогностичного дослідження;
- 10) вимога створення та використання необхідного і достатнього розробленого сучасною наукою методологічного інструментарію юридичного прогнозування.

Поки що ці вимоги, як і більшість інших, можна формулювати лише на рівні побажань, оскільки загалом теорія і практика юридичного прогнозування не одержали розвитку, відповідного сучасним реаліям суспільного життя. Особливо гостро на сьогодні в цьому плані стоїть питання термінології і методології юридичного прогнозування.

Науковий підхід до прогнозування виводить також і на інші принципи, що повинні бути покладені в основу прогностичних досліджень державно-правових явищ. Так, принцип неперервності прогнозування (див.: [7, с. 8],) вимагає постійного коректування прогнозів при надходженні нових даних про об'єкт прогнозування або прогнозний фон. На жаль, досить часто забувають про необхідність дотримання цього принципу, що призводить до неточності, низької ефективності та ненадійності прогнозів. Хоча неперервність в даному випадку, звичайно, не означає абсолютного неприпинення прогностичних досліджень, адже питання про необхідність наступного коректування прогнозу вирішується на основі врахування вагомості нових даних про об'єкт прогнозування або прогнозний фон, а також дотримання ще одного досить важливого принципу – принципу рентабельності прогнозування (вимоги перевищення економічного ефекту від використання прогнозу над витратами на його розробку).

Треба сказати, що в прогностиці принцип рентабельності конкретизується через такі дві вимоги: а) співмірність прогнозованих знань про

об'єкт і наявних ресурсів його подальшого розвитку; б) перевищення ефекту від використання прогнозу над витратами на його розробку [3, с. 81-82].

Вказаний принцип тісно пов'язаний з принципом економності ресурсів в процесі прогнозування, який зводиться до вимог оптимального співвідношення фінансових витрат, витрат часу, експертних та інших ресурсів. Причому, іноді існує необхідність економити і в показниках того чи іншого параметра прогнозу. Так, наприклад, коли підвищення точності прогнозу на незначний відсоток вимагає надмірних витрат ресурсів, то в такому випадку, мабуть, все-таки цілком резонно дещо знизити рівень точності прогнозу (звичайно до певної, допустимої, межі), і таким чином здійснити економію ресурсів прогнозування.

З огляду на велику складність будь-якого прогностичного дослідження виникає необхідність певної побудови логічної послідовності проведення операцій процесу продукування прогнозу, що є вимогою так званого принципу етапності (стадійності) прогнозування. В літературі з прогностики дається лише спрощена загальна послідовність етапів (стадій) прогнозування (див., наприклад, [7, с. 145-147], [9, с. 29-30], [1, с. 12-16]), а в кожному конкретному випадку питання про етапи (стадії) прогнозування слід вирішувати виходячи з конкретних обставин.

Раціонально побудоване прогностичне дослідження державно-правових явищ повинно враховувати вимогу єдності цілей і проблем, яка в літературі іноді також зводиться в ранг принципу (див.: [13, с. 102]), про що йшлося під час характеристики перспективного та нормативного прогнозування. Треба сказати, що, очевидно, в даному випадку слід вести мову про принцип єдності цілей, проблем і заходів вирішення проблем та досягнення цілей.

Крім вищезазначених, в науковій літературі виділяють і інші принципи прогнозування. Звичайно, з одного боку, дійсно науковий підхід до прогнозування вимагає втілення всіх цих принципів в реальному дослідженні, про що вже йшлося вище. З іншого – доводиться стверджувати про до певної міри умовність межі між цими та іншими принципами, які взаємопереплітаються, взаємодіють між собою. Крім того, вони відрізняються між собою рівнем загальності, що призводить до неможливості ставити деякі з них в один ряд. Але, загалом, викладені положення формують певні елементи загальної схеми прогностичного дослідження державно-правових явищ, яка наповнюватиметься конкретними правилами безпосередньо на практиці юридичного прогнозування.

1. Бестужев-Лада И.В. Мир нашего завтра. – М.: Мысль, 1986. – 269 с.
2. Виноградов В. Г., Гончарук С. И. Методологические принципы социального

- предвидения. – М.: Знание, 1979. – 64 с.
3. Горбатенко В. П. Політичне прогнозування: теорія, методологія, практика. – К.: Генеза, 2006. – 400 с.
  4. Журавель В. А. Проблеми теорії та методології криміналістичного прогнозування. – Х. : Право, 1999. – 304 с.
  5. Козюбра Н. И. Юридическая наука и перспективное прогнозирование.// Методологические проблемы юридической науки. – К.: Наукова думка, 1990. – с. 55-68.
  6. Косолапов В. В. Категориальный аппарат общественной прогностики. // Вопросы прогнозирования общественных явлений. – К.: Наукова думка, 1978. – с. 44-81.
  7. Косолапов В. В. Методология социального прогнозирования. – К.: Вища школа, 1981. – 311 с.
  8. Матвієнко В. Я. Прогностика: Прогнозування соціальних та економічних процесів: Теорія, методика, практика.–К.: Українські пропілеї, 2000. – 484 с.
  9. Прогнозирование в социологических исследованиях. Методологические проблемы. / Отв. ред. И. В. Бестужев-Лада. – М.: Мысль, 1978. – 272 с.
  - 10.Прогностика. Терминология: Сб. научно-нормативных терминов. / Отв. ред. В. И. Сифоров. – М.: Наука, 1990. – Вып. 109. – 56 с.
  - 11.Рабочая книга по прогнозированию./ Отв. ред. И. В. Бестужев-Лада. – М.: Мысль, 1982. – 430 с.
  - 12.Румянцева Т. М. Концепция предвидения как целостная научная система. // Мировоззренческие вопросы предвидения и времени: Межвуз. науч. сб. – Издательство Саратовского университета, 1986. – с. 70-74.
  - 13.Саркисян С. А., Голованов Л. В. Прогнозирование развития больших систем. – М.: Статистика, 1975. – 192 с.
  - 14.Стефанов Н., Яхил Н., Качаунов С. Управление, моделирование, прогнозирование. / Пер. с болг. – М.: Экономика, 1972. – 143 с.

Andriyuk V.V

The Principles of Juridical Forecasting: some methodological Problems

In the article the author tries to determine the principles of juridical forecasting. The author pays attention to the problems of the determination the principles of juridical forecasting and unification them into the system.

Key words: juridical forecasting, juridical prognostics, principles of juridical forecasting.